

Henryk Ćwięk

ORCID: 0000-0001-9779-9119

W kręgu obrony państwa. O współpracy organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej w zakresie zwalczania szpiegostwa niemieckiego

SŁOWA KLUCZOWE:

Oddział II SG, Straż Graniczna, Policja Państwowa, obrona państwa, kontrywiad

Wprowadzenie

Problematyka współpracy Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego z innymi organami bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej zasługuje na szczególne wyeksponowanie. Współdziałanie Oddziału II SG, zwłaszcza z organami Policji Państwowej i Straży Granicznej miało istotne znaczenie w zakresie zabezpieczenia kraju przed wpływami wywiadu niemieckiego oraz zwalczania szpiegostwa Abwehry. Autor, po stosownej weryfikacji literatury i materiałów archiwalnych przedstawił najważniejsze aspekty tej problematyki.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. wyjątkowo ważnym zadaniem było stworzenie struktur bezpieczeństwa państwa. Organy kontrywiadu spełniały w tym systemie szczególną rolę¹. Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego w 1920 r. zwracało uwagę na znaczenie współpracy organów bezpieczeństwa zwalczających wpływy obcych wywiadów. Wyeksponowano działania w zakresie: uniemożliwienia szpiegom dostępu do kraju i prowadzenia akcji utrudniających wrogie poczynania; udaremniania szpiegom nawiązywania kontaktów ze swymi

¹ Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (CA MSW), sygn. 253, *Wytyczne służby kontrywiadowniczej w czasie pokoju, brak roku wydania (brw)*, s. 115–117.

mocodawcami; obserwacji agentów obcych wywiadów, zatrzymania i prowadzenia dochodzeń. Centralne władze wojskowe podejmowały w ramach współpracy z innymi organami bezpieczeństwa działania, których celem było: rozpoznanie organów służby wywiadowczej oraz osób trudniących się szpiegostwem, z uwzględnieniem metod i wykorzystywanych środków; zabezpieczenie tajemnic wojskowych; usprawnienie ochrony granic; gromadzenie informacji na temat działalności obcych służb².

Utworzenie Oddziału II Sztabu Generalnego (od 1928 r. – Głównego) Wojska Polskiego poprzedziła działalność placówek wywiadowczych i kontrwywiadowczych, których podstawowe zadania, mimo wielu przemian organizacyjnych, nie uległy zasadniczym zmianom³. Organami terenowymi Oddziału II, koordynującymi działania specjalne, były ekspozytury usytuowane najczęściej w rejonach przygranicznych. Podlegały one bezpośrednio szefowi Oddziału II SG. Pracownicy ekspozytur utrzymywali ścisły kontakt z inspektorami armii, posiadającymi między innymi prawo do korzystania z materiałów wywiadowczych⁴. Zgodnie z zarządzeniem ministra spraw wojskowych z 12 sierpnia 1921 r. utworzono następujące ekspozytury Oddziału II Sztabu Generalnego WP: nr 1 w Wilnie, nr 2 w Gdańsku, nr 3 w Poznaniu, nr 4 w Krakowie, nr 5 we Lwowie, nr 6 w Brześciu. Placówki te prowadziły działania o charakterze wywiadowczym i kontrwywiadowczym w zakresie wyznaczonym przez centralę Oddziału II SG⁵. Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, w ramach przygotowań tajnych służb do działań w warunkach pokojowych, przeprowadziło w styczniu 1921 r. zmiany organizacyjne. Zlikwidowano ekspozyturę usytuowaną w Grudziądzu, a jej zadania związane z rozpoznaniem Niemiec przejęły ekspozytury gdańska i poznańska⁶. Przy Dowództwach Okręgów Korpusów (DOK) działały Samodzielne Referaty Informacyjne (SRI). Na najniższym szczeblu, w pułkach, samodzielnych batalionach, jak również w niektórych garnizonach, spośród kadry wyznaczono oficerów informacyjnych. Byli oni nietatowymi

² CA MSW sygn. 293, t. 282, Pismo szefa Oddziału II SG do ekspozytur, z 23.07.1920 r., k. 36; Pismo szefa Biura Wywiadowczego Naczelnego Dowództwa WP z 18.07.1920 r., k. 36–37.

³ A. Peplowski, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996, s. 14.

⁴ CA MSW, sygn. 292, t. z-1/4, Instrukcja ogólna dla służby Oddziału II SG, z 12.08.1921 r., s. 2–5.

⁵ Tamże, s. 5–8.

⁶ CA MSW, sygn. 293, Pismo Oddziału II Informacyjnego Sztabu Generalnego Naczelnego Dowództwa WP do Ekspozytury Oddziału II Naczelnego Dowództwa, z 28.01.1921 r., k. 96–97.

pomocnikami i przedstawicielami Oddziału II w danej jednostce lub garnizonie⁷. Samodzielne Referaty Informacyjne były w pewnym stopniu niezależne od dowództw, przy których działały i podlegały bezpośrednio pod względem służbowym Oddziałowi II SG. Kierownicy SRI mieli bardzo szerokie uprawnienia nie tylko w stosunku do służb wojskowych, lecz także do instytucji państwowych i prywatnych pracujących na potrzeby ochrony państwa⁸.

Kierownictwo władz wojskowych przywiązywało duże znaczenie do współpracy wszystkich organów bezpieczeństwa w zakresie zwalczania szpiegostwa niemieckiego. Szefowie placówek byli odpowiedzialni za utrzymywanie kontaktów i wymianę doświadczeń między instytucjami, które miały przyczynić się do poprawy stanu bezpieczeństwa w państwie⁹.

Placówki kontrwywiadowcze współdziałały z ogniwami ochrony granic oraz policją w zakresie służby ochronnej, kontrolnej i informacyjnej. Na uwagę zasługują wytyczne w tym zakresie:

*[...] Ważne informacje natury wojskowej i politycznej winny tak cywilne władze kontrolne Policji Państwowej, jak i Dowództwa Strzelców Granicznych przysyłać Oddziałowi II DOGen., szczególnie zaś ważne i pilne meldunki telegraficzne nawet z pominięciem drogi służbowej wprost Oddziałowi II [...]. Wyższe władze wojskowe od DOGen. poczynszy mają prawo zwracać się do organów kontrolnych Policji Państwowej na granicy swego terytorium z żądaniami [...] dotyczącymi militarnej służby ochronnej [...]. W interesie służby ochronnej i kontrolnej na granicy leży, by Dowództwo Strzelców Granicznych, Oddziału II DOGen., Żandarmeria Wojskowa, Policja Państwowa, starostwa nadgraniczne [...] utrzymywały ze sobą jak najściślejszy kontakt [...]*¹⁰.

Współpraca organów bezpieczeństwa podległych Oddziałowi II z placówkami ochrony granic na początku lat dwudziestych nie układała się dobrze. Dochodziło do nieporozumień. Dla przykładu, z materiałów Ekspozytury Oddziału II Naczelnego Dowództwa w Grudziądzu dowiadujemy się o dekonspiracjach pracowników Posterunków Informacyjnych

⁷ W. Kozaczuk, *Bitwa o tajemnice. Służby wywiadowcze Polski i Rzeszy Niemieckiej 1922–1939*, Warszawa 1977, s. 135.

⁸ CA MSW, sygn. 292, Tymczasowe przepisy o prowadzeniu służby wywiadowczej w Wojsku Polskim, z 29.09.1919 r., s. 3–11.

⁹ CA MSW, sygn. 293, t. 282, Pismo szefa Oddziału II SG do podległych ekspozytur, z 23.07.1920 r., k. 35–36.

¹⁰ CA MSW, sygn. 292, t. z-1/58, Tymczasowe przepisy o kontroli granicznej i współdziałaniu organów kontrolnych i Strzelców Granicznych w wojskowej służbie. Informacyjnej, z 11.03.1920 r., k. 39–41.

nr 1 w Działdowie, nr 2 w Tczewie, nr 3 w Chojnicach i nr 4 w Bydgoszczy. Niewłaściwie przeprowadzone kontrole graniczne przyczyniały się do demaskowania pracowników tajnych służb¹¹.

Współpraca kontrwywiadu z organami, które podlegały ministrowi spraw wewnętrznych miała istotne znaczenie w kontekście zwalczania szpiegostwa. Już w okresie poprzedzającym utworzenie scentralizowanej służby Policji Państwowej (PP) z jednolitym organem kontrwywiadu politycznego, funkcjonowały, niezależnie od siebie, organizacje zajmujące się działaniami o charakterze defensywnym. W sierpniu 1920 r. ustalono ustrój organów defensywy policyjnej. Utworzono jej odrębny pion, nazwany Wywiadem IV D, który miał swoje ogniwa organizacyjne w strukturach Policji Państwowej¹². Minister spraw wojskowych gen. Kazimierz Sosnkowski w marcu 1921 r. ustalił zakres działalności placówek kontrwywiadu i wywiadu wojskowego w warunkach pokoju, co wiązało się z przekazaniem niektórych kompetencji służby informacyjno-defensywnej organom cywilnym tj. policji oraz administracji politycznej. W następnym roku określono zasady współpracy Oddziału II z Policją Państwową. Defensywa polityczna była istotnym podmiotem w walce z działalnością antypaństwową. Zwiększał się jej stan kadrowy¹³.

Kierownictwo Oddziału II SG podkreślało znaczenie współpracy z organami podlegającymi resortowi spraw wewnętrznych w zakresie zabezpieczenia kraju przed wpływami szpiegostwa¹⁴. Problem ten łączył się z elementami zagrożenia przed dywersją i agitacją komunistyczną. W tym zakresie współpraca polegała na przekazywaniu informacji dotyczących sytuacji wewnętrznej, uzgadnianiu wspólnych działań w celu udoskonalenia pracy organów bezpieczeństwa, pomocy placówkom wojskowym w zwalczaniu szpiegostwa i wymianie doświadczeń. Resort sprawiedliwości dostrzegał potrzebę zmian w strukturze organizacyjnej służb specjalnych oraz w zakresie współpracy. Postulowano, by zwalczaniem szpiegostwa zajęły się organy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Przeciw takim zmianom był Oddział II SG. Obce służby wywiadowcze skupiały swą uwagę na rozpoznaniu polskiego potencjału wojskowego,

¹¹ Archiwum Straży Granicznej (ASG) w Kętrzynie, Materiały nieuporządkowane, Pismo szefa Ekspozytury Oddziału II Naczelnego Dowództwa w Grudziądzu, kierowanie wg rozdzielnika z 4.05.1920 r., s. 1–2.

¹² A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 156–161.

¹³ Tamże.

¹⁴ CA MSW, sygn. 282, t. 68. Pismo p.o. szefa Wydziału Wywiadowczego mjr. T. Trapszo do szefa Oddziału II SG, z 5.12.1923 r., k. 239–243.

a zatem walka z nimi była prowadzona przez organy wojskowe. Ponadto jednym z istotnych fragmentów działań kontrwywiadowczych było inspirowanie obcego wywiadu, którego skuteczność była uzależniona od korelacji wojskowych działań operacyjnych. Kontrwywiad wojskowy posiadał zorganizowane sieci agenturalne w oddziałach oraz instytucjach wojskowych. Przekazanie ich zadań placówkom resortu spraw wewnętrznych nie było możliwe. Władze wojskowe uważały, że resort spraw wewnętrznych powinien zająć się koordynacją działalności wywiadu płytkiego, prowadzonego przez jednostki administracyjne starostwa i policję graniczną. Oddział II SG zawarł z MSW porozumienie w sprawie współpracy, w myśl którego organy tego resortu, prowadzące wywiad płytki, zostały zobowiązane do przekazywania zdobytych informacji ekspozyturom wojskowym. Efekty pracy tych placówek nie były zadowalające¹⁵. Resorty spraw wojskowych, spraw wewnętrznych i skarbu ustaliły w 1924 r. zasady współpracy z organami administracji państwowej oraz celnymi w zakresie służby wywiadowczej i kontrwywiadowczej. Organy Policji Państwowej zostały zobowiązane do udzielania ekspozyturom podległym Oddziałowi II SG wszechstronnej pomocy¹⁶.

W 1924 r. w Sztapie Generalnym WP opracowano wytyczne w zakresie współpracy z organami policyjnymi oraz celnymi. Były one zobowiązane do realizacji następujących zadań:

Ekspozyturom Oddziału II SG, DOK i upoważnionym przez nie oficerom udzielać wszelkich wyjaśnień, dotyczących służby granicznej, punktów przejściowych [...] niezależnie od komunikowania drogą służbową władzom administracyjnym, bezpośrednio przesyłać Ekspozyturom Oddziału II SG wiadomości, dotyczące militarnych zmian i ruchów sąsiedniego granicznego państwa. Podawać do wiadomości Ekspozytur na ich życzenie [...] bliższe dane, dotyczące osób nadających się do użycia jako wywiadowcy i informatorzy. Współpracować w służbie kontrwywiadowczej [...].¹⁷

Kierownik Samodzielnego Referatu Informacyjnego Dowództwa Okręgu Korpusu VIII podkreślał znaczenie współdziałania władz wojskowych z organami administracji państwowej. Referat zlecał oficerom informacyjnym określanie zakresu współpracy oraz wzajemnych kontaktów o charakterze prywatnym kierownictwa danego garnizonu ze starostą,

¹⁵ Tamże.

¹⁶ CA MSW, sygn. 291, t. 152, Zasady współdziałania i współpracy władz oraz organów MSW i Min. Skarbu z wojskową służbą wywiadowczą, Opracowanie Sztabu Generalnego MSWojsk., z marca 1924 r., s. 1–2.

¹⁷ Tamże, s. 10–11.

burmistrzem, inspektorem szkolnym, a także naczelnikiem władz leśnych¹⁸.

Współpraca placówek Oddziału II z organami Straży Celnej była omawiana na różnych szczeblach. Przykładem może być spotkanie szefa krakowskiej ekspozytury mjr. Adama Studenckiego z prezesem Dyrekcji Ceł w Mysłowicach Dębickim, w czasie, którego uzgodnili zasady współdziałania. Na obszarze wpływów dyrekcji bardzo dużo osób korzystało z przepustek umożliwiających przejście do Niemiec w ramach tzw. małego ruchu granicznego. Wiele przedsiębiorstw niemieckich wydawało przepustki pracownikom zamieszkałym w Polsce. Próby ograniczenia tego ruchu i wprowadzenia stosownej ewidencji spotkały się z ostrymi interwencjami posłów niemieckich do Sejmu Śląskiego oraz konsula niemieckiego. Wywiad Republiki Weimarskiej wykorzystywał ułatwienia w ruchu przygranicznym do prowadzenia działalności szpiegowskiej w Polsce. Mjr Studencki zwracał uwagę kierowników komisariatów celnych dyrekcji myśłowickiej na te niekorzystne zjawiska. Przedstawił także wytyczne dotyczące współpracy i kierunki działań w zakresie zdobywania informacji¹⁹.

Można uznać, że w połowie lat dwudziestych współdziałanie przybrało formę patronatu ekspozytur Oddziału II SG nad placówkami granicznymi. Po utworzeniu w marcu 1928 r. Straży Granicznej (SG) współpraca miała już inny wymiar. Zwiększały się wpływy wojska w tej formacji. Rozszerzał się zakres zadań realizowanych przez Straż Graniczną²⁰. Korzystała ona także z uprawnień przysługujących Policji Państwowej, z którą współdziałała²¹.

Obowiązek współpracy Straży Granicznej z resortem spraw wojskowych w zakresie obrony państwa wynikał z ustawy o Straży Granicznej²². W okresie tworzenia tej formacji skierowano do pełnienia w niej służby liczną grupę oficerów Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP), a później oficerów Wojska Polskiego, choć z ostatniej grupy sporo wróciło do swych jednostek.

¹⁸ CA MSW, sygn. 269, Pismo kier. SRI DOK VIII do oficera informacyjnego garnizonu w Bydgoszczy, z 2.12.1927 r., k. 5–6.

¹⁹ CA MSW, sygn. 293, t. 79, Pismo szefa Ekspozytury nr 4 w Krakowie do szefa Wydziału Wywiadowczego w Warszawie, z 6.04.1925 r., k. 453.

²⁰ W. Skóra, *Działalność gdańskiej ekspozytury polskiego wywiadu wojskowego w latach 1920–1930*, Poznań 2011, s. 242.

²¹ H. Skrzeczowski, *Współdziałanie wojskowych służb informacyjnych z Policją Państwową w II Rzeczypospolitej*, Toruń 2003, s. 201.

²² H.M. Kula, *Polska Straż Graniczna w latach 1928–1939*, Warszawa 1994, s. 213–214.

Straż Graniczna była organem powołanym do ochrony celnej państwa i zapobiegania nielegalnemu przekraczaniu granicy. Prowadziła wywiad celny, dążąc do zdobycia wiadomości, sygnalizujących zamierzony przemyt. Ponadto w rejonie pasa granicznego dokonywała rozpoznania Niemiec, zwłaszcza z wojskowego punktu widzenia. Działania tego typu prowadzono tylko w ramach ścisłej współpracy z placówkami Oddziału II²³.

W ramach działań operacyjnych Straż Graniczna zmierzała do rozpoznawania terenu Niemiec. Zwracano szczególną uwagę na rozbudowę dróg, linii kolejowych, urządzeń stacyjnych zwiększających możliwości przepustowości stacji kolejowych oraz na umocnienia wojskowe. Zmierzano także do rozpracowywania zakładów przemysłowych, szczególnie pracujących na potrzeby wojska. Sferą zainteresowań objęto zagadnienia dotyczące: liczby pracowników, urzędników, produkcji, możliwości przystosowania do produkcji wojskowej itp. Straż Graniczna wykorzystywała agenturę, która tworzyła sieci o charakterze obserwacyjnym. Miały one odgrywać istotne znaczenie w przypadku przygotowań Niemiec do działań zbrojnych. Zasięg akcji wywiadu płytkiego, prowadzonego przez Straż Graniczną był ograniczony do około 15 km od granicy. W zależności od potrzeb operacyjnych kierownik ekspozytury, w porozumieniu z oficerem informacyjnym Inspektoratu Okręgowego Straży Granicznej, mógł zwiększyć obszar wpływów do 30 km. Nadzór nad działalnością wywiadu wojskowego prowadzonego przez formację graniczną sprawowali kierownicy ekspozytur Oddziału II SG²⁴.

Ekspozytury w województwach zachodnich, zajmujące się rozpracowywaniem wywiadu niemieckiego w 1927 r., oceniały współpracę z organami podległymi resortowi spraw wewnętrznych jako poprawną, mimo istniejących sprzeczności. Niewątpliwie jedną z istotnych przyczyn takiego stanu była różnica w zakresie wykształcenia i umiejętności technicznych. Policja była niezbyt dobrze wykształcona i stosowała często prymitywne metody pracy. W okresie współdziałania dochodziło na tym tle do zadrażnień, które wpływały negatywnie na efektywność działań. Jednak nie wszędzie panowały złe stosunki. Niektóre Samodzielne Referaty Informacyjne DOK oceniały pozytywnie współpracę z organami policji²⁵. Na obszarze DOK VIII współpraca służby informacyjnej

²³ CA MSW, sygn. 292, t. z-1/52, Instrukcja o współpracy wywiadowczej Straży Granicznej z Oddziałem II Sztabu Głównego, z 15.07.1929 r., s. 1–11.

²⁴ Tamże, s. 3–11.

²⁵ CA MSW, sygn. 278, t. 37, *Opracowanie szefa SG w sprawie oceny działań kontrwywiadu za 1927 r.*, z 20.04.1928 r., s. 7.

z policją oraz innymi organami bezpieczeństwa w drugiej połowie lat dwudziestych pozostawiała wiele do życzenia. W związku z tym władze wojskowe opracowały wytyczne, które miały przyczynić się do poprawy efektów pracy²⁶.

Zdarzało się, że nie wszyscy kierownicy jednostek terenowych policji znali podstawowe zasady współpracy z wojskowymi służbami specjalnymi. Pewne zdziwienie wywołuje fakt, że osoby odpowiedzialne za nadzór nad współpracą w tak ważnym zakresie, jakim było bezpieczeństwo kraju, nie znały jej podstawowych mechanizmów. Kwestie współpracy policji z organami podległymi Oddziałowi II SG były omawiane na wielu naradach. Na uwagę zasługuje wystąpienie naczelnika Wydziału Śledczego Komendy Głównej Policji Państwowej, mjr. Bałabana, na spotkaniu z kierownikami Samodzielnych Referatów Informacyjnych oraz przedstawicielami Oddziału II SG. Wystąpienie dotyczyło różnorodnych aspektów stosunków władz policyjnych z centralą i terenowymi organami Oddziału II. Wymowny był apel majora o nadzór kontrwywiadu wojskowego nad oficerami i szeregowymi Policji Państwowej, szczególnie z obszarów pogranicza niemieckiego, gdzie wielu z nich nie ukrywało sympatii do Niemców²⁷.

Prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki na początku 1928 r. rozszerzył uprawnienia wojewodów²⁸. Koordynowali oni działalność administracji cywilnej w zakresie ochrony państwa, rozpatrywanej w kontekście potrzeb wojska. Kompetencje administracji ogólnej, którą kierował wojewoda, były rozległe i wkraczały w sferę zainteresowania wielu resortów. W rozporządzeniu Prezydenta RP z 22 marca 1928 r., o postępowaniu administracyjnym w artykule 4 czytamy:

[...] władze administracji ogólnej są kompetentne ilekroć nie da się ustalić, jaka inna władza jest właściwa lub gdy obowiązujące przepisy przewidują właściwość władz nieistniejących, a nie można ustalić, kto posiada te uprawnienia.

Wojewodowie realizowali swe kompetencje w zakresie bezpieczeństwa za pośrednictwem Wydziałów Bezpieczeństwa, przekształconych w 1934 r. w Wydziały Społeczno-Polityczne. Podlegały im organy Policji Państwowej w dziedzinie utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego.

²⁶ CA MSW, sygn. 269, t. 5, *Rozkaz wykonawczy organizacji służby informacyjnej na terenie OK. VIII, z 1929 r.*, k. 73–75.

²⁷ W. Kozaczuk, *Bitwa o tajemnice...*, s. 293–300.

²⁸ R. Hausner, *Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych*, Warszawa 1939, s. 88–91.

Wojewodowie decydowali o sprawach dotyczących obrony interesów państwa, zaopatrzenia i użycia oddziałów wojska w okresie wystąpień rewolucyjnych bądź innych zaburzeń, dyslokacji organów Policji Państwowej, wprowadzania i odwoływania stanu wyjątkowego. Starostowie posiadali duże uprawnienia w zakresie bezpieczeństwa. Utrzymywali oni kontakty z ludnością, rozstrzygali wiele spraw. Władza starostów była rozległa. W związku z tym, w istotnym stopniu wywierali oni wpływ na kształtowanie się nastrojów w społeczeństwie. Odpowiadali również za stan bezpieczeństwa powiatu przed naczelnikiem Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego i wojewodą, a niejednokrotnie bezpośrednio przed ministrem spraw wewnętrznych. W dziedzinie bezpieczeństwa starostom podlegały wszystkie organy państwowe i samorządowe znajdujące się w powiecie. Zagadnienia bezpieczeństwa odgrywały istotną rolę w sprawowaniu władzy przez starostów. Dysponowali oni wywiadem politycznym i policją polityczną, tzw. Defą, co umożliwiało im odpowiednie rozpoznanie. Byli przełożonymi Policji Państwowej na obszarze powiatu i dysponowali jej siłami według swego uznania. Wykorzystywali także zorganizowaną sieć konfidentów²⁹.

Współdziałanie placówek Oddziału II z organami administracji państwowej było określone szczegółowo w instrukcjach, zatwierdzanych przez władze wojewódzkie. W 1929 r. posterunki oficerskie „Bigu” w ramach współpracy starały się o pomoc władz w zakresie: typowania kandydatów do działań specjalnych, informowania o osobach podejrzanych o współpracę z wywiadem niemieckim, wydawania paszportów i przepustek granicznych oraz wynajmowania mieszkań do celów specjalnych³⁰. Władze wojskowe starały się doskonalić wszelkie formy współpracy z innymi organami bezpieczeństwa, aby skutecznie zwalczać szpiegostwo. Współpraca ulegała zmianie. Niektóre zadania jednostek policji, przejęły organy administracji państwowej. W wytycznych czytamy:

[...] To, co w okólniku ciążyło na policji, dziś ciąży na władzy administracji ogólnej, to też wszelkie kontaktowanie się odnośnych władz wojskowych nie posiadających egzekutywy, tj. nieupoważnionych przez specjalne ustawy i rozporządzenia do prowadzenia dochodzeń karnych i ścigania przestępstw, powinno się odbywać na poziomie drugiej instancji, tj. w wojewódzkich wydziałach, mianowicie w osobach naczelników wydziałów bezpieczeństwa lub wyznaczonych przez nich referentów. Nie wyklucza to kon-

²⁹ CA MSW, sygn. 278, t. 32, *Współpraca kontrywywiadu z władzami cywilnej administracji państwowej...*, k. 5–7.

³⁰ CA MSW, sygn. 291, t. 153, *Wytyczne kierownika „Bigu”, Instrukcja współpracy posterunków oficerskich z władzami administracyjnymi*, z 11.05.1929 r., k. 15–16.

taktowania się z poszczególnymi funkcjonariuszami policji [...]. Samodzielny Referat Informacyjny kontaktuje się z wojewódzkim naczelnikiem wydziału bezpieczeństwa, podczas gdy placówki w sprawach lokalnych danego powiatu zwracają się do referatu bezpieczeństwa danego starostwa [...].³¹

Policjanci popełniali wiele podstawowych błędów. Dla przykładu, w meldunkach dotyczących spraw szpiegostwa nie podawano wymaganych danych personalnych delikwentów, co uniemożliwiało wykonywanie stosownych czynności. Naruszano zasady kompetencji. Materiały operacyjne trafiały do osób, które nie powinny znać ich treści. Podobnych spraw było więcej. Świadczyły o lekceważącym stosunku niektórych pracowników policji czy nawet komendantów jednostek terenowych i braku zrozumienia znaczenia współpracy z organami Oddziału II SG³². Wytuczano podległym organom dokładny zakres zadań realizowanych w ramach współpracy z agendami Oddziału II. Plan działań miał wyeliminować błędy policji i przynieść wymierne korzyści. Obejmował on kilkanaście zakresów tematycznych. Zostały omówione m.in. zagadnienia dotyczące: legitymowania na punktach granicznych, wykonywania poleceń oficerów wywiadu, prowadzenia płytkiego wywiadu w Niemczech, obserwacji urzędników niemieckich przebywających na terytorium polskim, kontroli samochodów tranzytowych³³. Działalność informacyjna Policji, mimo pewnych sukcesów, wzbudzała wiele zastrzeżeń ze strony władz administracyjnych. Przeprowadzane kontrole ujawniały uchybienia. Podejmowano różnorodne przedsięwzięcia, by poprawić skuteczność działań³⁴.

Współpracę Oddziału II SG z innymi organami bezpieczeństwa omawiano w czasie narad służbowych. W Ekspozyturze nr 3, usytuowanej w Bydgoszczy, odbyła się konferencja poświęcona współpracy organów Straży Granicznej z placówkami Oddziału II SG. Funkcję przewodniczącego pełnił kpt. Czesław Janicki, zastępca szefa ekspozytury. W spotkaniu uczestniczyli m.in.: kpt. Witold Langenfeld, kierownik Referatu Kontrwywiadu, nadkom. Józef Waligórski, oficer informacyjny Wielko-

³¹ CA MSW, sygn. 292, t. z-1, *Organizacja służby bezpieczeństwa. Kooperacja władz administracji ogólnej policji z władzami wojskowymi w sprawie zwalczania szpiegostwa*, z marca 1934 r., k. 44–46.

³² CA MSW, sygn. 291, t. 196, *Wytuczne komendanta wojewódzkiego policji w Toruniu w sprawie współpracy z władzami wywiadu wojskowego*, z lutego 1933 r., s. 1–2.

³³ CA MSW, sygn. 291, t. 168, *Zakres współpracy organów Policji Państwowej z władzami wywiadu wojskowego*, Opracowanie Komendy Wojewódzkiej Policji w Toruniu z 2.01.1935 r., s. 1–3.

³⁴ A. Peplowski, *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, s. 83–84.

polskiego Inspektoratu Okręgowego w Poznaniu, nadkom. Konstanty Kononowicz, kierownik Inspektoratu Granicznego w Przasnyszu, kom. Zygmunt Szymczyński, oficer informacyjny Mazowieckiego Inspektoratu Okręgowego, kom. Jan Mularczyk, oficer informacyjny Pomorskiego Inspektoratu Okręgowego. Uczestnicy konferencji osiągnęli porozumienie w kilku istotnych sprawach związanych z poprawą skuteczności działań specjalnych Straży Granicznej. Przeprowadzenie tajnych operacji utrudniały często wymagania natury formalnej. Zdecydowano, że kierownicy posterunków oficerskich ekspozytury bydgoskiej będą niektóre działania specjalne uzgadniać bezpośrednio z szefem placówki Straży Granicznej. Dotyczyło to przede wszystkim sytuacji związanych z tzw. przerzutem agentów, pośrednictwem w wezwaniu współpracowników do powrotu oraz innych pokrewnych czynności. Kierownicy placówek Straży Granicznej mieli meldować przełożonym o angażowaniu się do działań nadzorowanych przez oficerów ekspozytury. W czasie spotkania ustalono także kwestie dotyczące werbowania agentów. Ponadto uzgodniono, że informacje wywiadowcze oraz kontrwywiadowcze z przedpoła będą przekazywane przez kierowników agend granicznych bezpośrednio do ekspozytury, a nie do posterunku oficerskiego za pośrednictwem ogniw terenowych SRI³⁵.

Na początku 1937 r. szef Pomorskiego Inspektoratu Okręgowego Straży Granicznej, nadisp. Dunin-Wąsowicz, przedstawił zasięg i formy współpracy organów Straży Granicznej z placówkami Oddziału II SG. W zakresie rozpoznania działalności wywiadu niemieckiego w pasie granicznym zakładano poznanie dyslokacji, organizacji, środków i metod pracy agend wywiadowczych. W tym celu wykorzystywano odpowiednio przeszkolonych współpracowników. Organy Straży Granicznej nie mogły bez zgody oficera informacyjnego zajmować się rozpracowywaniem spraw szpiegowskich. Jednak współdziałały w tym procesie z jednostkami Oddziału II, które mogły wykorzystywać do zadań specjalnych agencję formacji granicznej³⁶.

Ważnym problemem było przygotowanie organów bezpieczeństwa do obrony kraju, rozpatrywane w kontekście współpracy. Już w marcu 1928 r. przystąpiono do nowelizacji rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej

³⁵ CA MSW, sygn. 291, t. 169, Protokół z konferencji, która odbyła się 11.01.1937 r. w Ekspozyturze nr 3 Oddziału II SG w Bydgoszczy, w sprawie współpracy organów Straży Granicznej z placówkami Oddziału II SG, s. 1–4.

³⁶ CA MSW, sygn. 291, t. 169, Załącznik do protokołu z odprawy oficerów wywiadowczych Pomorskiego Inspektoratu Okręgowego, z 22.01.1937 r., s. 1–4.

o Policji Państwowej³⁷. Rozporządzenie opracowano bez konsultacji ze Sztabem Głównym i dlatego nie zostało zaakceptowane przez ten organ. Do współpracy nad nowelizacją rozporządzenia upoważniono Departament Sprawiedliwości MSWojsk, który we wrześniu 1931 r., zorganizował konferencję poświęconą tej problematyce. Jednak przedstawiciele niektórych biur resortu spraw wojskowych nie wyrazili zgody, by policjanci otrzymywali stopnie wojskowe oraz korzystali z uprawnień przysługujących żołnierzom zawodowym. W marcu 1932 r. Departament Sprawiedliwości opracował projekt zmiany rozporządzenia, uwzględniając postulaty Sztabu Głównego. W 1933 r. szef Departamentu Sprawiedliwości, gen. Stanisław Burhardt-Bukacki, zaproponował przeprowadzenie nowelizacji ustawy o policji, by można tę formację traktować jako część składową wojska. Uzyskał on poparcie Sztabu Głównego³⁸. Minister spraw wewnętrznych w październiku 1934 r. wysunął zastrzeżenie dotyczące postanowień regulujących współdziałanie Policji Państwowej w sprawach obrony państwa. Uważał, że władze wojskowe powinny zweryfikować swe stanowisko w tej kwestii³⁹.

W okresie zagrożenia ze strony Trzeciej Rzeszy podjęto działania, których celem było dostosowanie zadań resortu spraw wewnętrznych i policji do zmieniającej się sytuacji politycznej⁴⁰. Opracowano wytyczne dotyczące współdziałania policji z wojskiem i Strażą Graniczną na wypadek zagrożenia wojennego. Poczynania policji były skorelowane z działaniami wojska, choć nie przewidywano, by formacja policyjna była aktywnie wykorzystywana do działań bojowych⁴¹.

W okresie narastającego zagrożenia wojennego polskie służby specjalne przywiązywały duże znaczenie do uzyskiwania wiadomości o wojsku niemieckim, a zwłaszcza o przygotowaniach zbrojnych Wehrmachtu⁴². Straż Graniczna pełniąc funkcję pomocniczą w rozpoznawaniu agresywnych przygotowań niemieckich, realizowała ważne zadania, najczęściej w ramach działań o charakterze wywiadu płytkiego. Na jednostki tej formacji nakładano zadania dotyczące obserwacji przedpoła, informowania

³⁷ CA MSW, sygn. 292, t. z-1, Referat w sprawie nowelizacji rozporządzenia Prezydenta RP, z 6.03.1928 r., o Policji Państwowej, k. 35–40.

³⁸ Tamże, k. 38.

³⁹ Tamże, k. 40.

⁴⁰ A. Peplowski, *Kontrwywiad...*, s. 87.

⁴¹ Archiwum Państwowe w Katowicach, Policja Województwa Śląskiego, sygn. 493, Instrukcja o współdziałaniu policji z wojskiem i Strażą Graniczną na terenie operacyjnym, k. 81–87.

⁴² W. Kozaczuk, *Bitwa o tajemnice...*, s. 287–288.

o zbliżaniu się wroga a także prowadzenie działań opóźniających natarcie nieprzyjaciela w rejonie między linią granicy a rubieżami obrony⁴³.

Wnioski

Z analizy materiałów źródłowych wynika, że współpraca służby informacyjnej z policją oraz innymi organami bezpieczeństwa na obszarze niektórych DOK pozostawiała wiele do życzenia, choć przynosiła określone efekty w zakresie zwalczania szpiegostwa niemieckiego. Samodzielne Referaty Informacyjne działające przy Dowództwach Okręgów Korpusów i podlegające Oddziałowi II SG miały szerokie uprawnienia i duże możliwości zwalczania Abwehry. Zasady współdziałania Policji Państwowej z organami kontrwywiadu wojskowego zostały ustalone na początku lat dwudziestych XX wieku, lecz nie wszędzie je właściwie realizowano. Zdarzały się przypadki, że nie wszyscy kierownicy jednostek policji znali zasady współpracy. Ponadto policjanci nie byli odpowiednio przygotowani do realizacji zadań kontrwywiadowczych.

STRESZCZENIE

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. bardzo ważnym problemem było zorganizowanie struktur obronnych. Władze wojskowe przywiązały duże znaczenie do współpracy wszystkich organów bezpieczeństwa w zakresie zwalczania szpiegostwa niemieckiego. Współdziałanie placówek Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego z organami policji oraz Strażą Celną na początku lat dwudziestych pozostawiało wiele do życzenia.

W marcu 1928 r. na mocy rozporządzenia prezydenta Rzeczypospolitej powołano Straż Graniczną. Później opracowano zasady współpracy tej formacji z Oddziałem II. Straż Graniczna spełniała rolę organu pomocniczego w działaniach wywiadowczych i kontrwywiadowczych. Efekty tego współdziałania nie zawsze były zadowalające. Organy policyjne w ramach współpracy z Oddziałem realizowały różnorodne zadania. Do zwalczania szpiegostwa niemieckiego angażowano funkcjonariuszy policji politycznej, służby śledczej, a nawet służby mundurowej. Współpracę w zakresie działalności kontrwywiadowczej trudno ocenić jednoznacznie. Policja, mimo popełnianych błędów wspierała działania w tym zakresie.

W okresie narastającego zagrożenia ze strony Trzeciej Rzeszy kierownictwo Oddziału II przywiązywało duże znaczenie do informacji dotyczących wojska

---

⁴³ H.M. Kula, *Polska Straż Graniczna...*, s. 264.

niemieckiego i przygotowań do wojny. Straż Graniczna odgrywała istotną rolę w rozpoznaniu w tym zakresie.

Henryk Cwiąg

**IN THE FIELD OF STATE DEFENSE.
THE THING ABOUT COOPERATION BETWEEN THE SECURITY FORCES
OF THE SECOND POLISH REPUBLIC IN THE CASE OF FIGHTING AGAINST
GERMAN ESPIONAGE**

After Poland regained its independence in 1918, the important problem was the organization of defensive structures. The military authorities bind great importance to the cooperation of all security entities to combat German espionage. Cooperation of branches of the Second Division of the General Staff (Main) of the Polish Army with the police and the Customs Guard in the early twenties left much to be desired.

In March 1928, the Border Guard was established under the ordinance of the President of the Republic of Poland. Later developed the principles of cooperation of the formation of Division II. Border Guard fulfilled the role of a subsidiary body in the activities of the intelligence and counter-intelligence. The effects of this cooperation had not always been satisfactory.

The police authorities in the framework of cooperation with the Second Division carried out various tasks. To combat German espionage were involved political police, investigative services, and even the uniformed services. Cooperation in counter-intelligence activities is difficult to assess unambiguously. The police, despite making mistakes, supported actions in this area.

During the growing threat from the side of the Third Reich the leadership of the Second Division stressed great importance to information about the German army and preparations for war. The Border Guard played an important role in recognition in this area.

KEY WORDS: *Section II SG, Border Guard, State Police, defence of the state, counterespionage*

Bibliografia

- Hausner R., *Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych*, Warszawa 1939.
Kozaczuk M., *Bitwa o tajemnice. Służby wywiadowcze Polski i Rzeszy Niemieckiej 1922–1939*, Warszawa 1977.
Kula H.M., *Polska Straż Graniczna w latach 1928–1939*, Warszawa 1994.

- Materiały źródłowe pochodzące z Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.
- Materiały źródłowe pochodzące z Archiwum Straży Granicznej w Kętrzynie.
- Materiały źródłowe pochodzące z Archiwum Państwowego w Katowicach.
- Misiuk A., *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998.
- Misiuk A., *Służby wywiadu i kontrwywiadu II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2016.
- Pepłoński A., *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002.
- Pepłoński A., *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996.
- Skóra W., *Działalność gdańskiej ekspozytury polskiego wywiadu wojskowego w latach 1920–1930*, Poznań 2011.
- Skrzeczowski H., *Współdziałanie wojskowych służb informacyjnych z Policją Państwową w II Rzeczypospolitej*, Toruń 2003.